

Ivana Pantelić, *PARTIZANKE KAO GRAĐANKE, DRUŠTVENA EMANCIPACIJA PARTIZANKI U SRBIJI 1945–1953*, Institut za savremenu istoriju, Evoluta, Beograd 2011, str. 219

Nekolicina postojećih naslova sa temom rodne istorije jugoslovenskih prostora nije ni izdaleka dovoljna za stvaranje potpune i kritičke slike o prošlosti dela čovečanstva koje je bilo i ostalo stub kuće svih civilizacija u ratnim i mirnodopskim vremenima. Diskriminisane, nedovoljno obrazovane, pod teretom često samohranog podizanja porodice, ekonomski i politički potisnute, žene su u tokovima formalne i službene istorije ostavile malo tragova o svom bitisanju u dominantno patrijarhalnom svetu. Zato svako novo znanje o njima predstavlja pomak u dometima srpske istoriografije. Knjiga Ivane Pantelić, *Partizanke kao građanke, Društvena emancipacija partizanki u Srbiji 1945–1953*, prikazuje posleratno društvo Srbije iz perspektive politički naglašavane, ali socijalno nedovršene emancipacije ratnih pobednica.

Kompoziciona struktura knjige sastoji se od predgovora Barbare Vajzinger (9–10), uvoda (11–29) i sedam poglavlja (31–161), zaključka (163–168) i dva apendiksa koja sadrže pitanja i intervjue postavljene pred žive svedoke epohe. Na relativno malom prostoru čitalac se suočava sa interdisciplinarnim i višedimenzionalnim problemima ženske emancipacije. Okolnost da je korišćena metodologija i grada iz oblasti, kod nas zapostavljene, usmene istorije doprinosi utisku upadljive modernosti autorkinog istoriografskog poduhvata.

Drugi svetski rat, pored uobičajenih posledica, doveo je do dubokih rezova u socijalnom tkivu jugoslovenske države. Politička i lična prava žena nisu se mogla dovesti u pitanje zbog okolnosti da je rodna ravnopravnost formalno postojala i u Ustavu SSSR-a kao partizanskog političkog i ideološkog uzora. Žene su činile 12% vojske na kraju rata pa su tako predstavljale faktor od značaja za kreiranje državne politike rodne ravnopravnosti. Osvajanje vlasti 1945. i ukidanje AFŽ Jugoslavije 1953. godine čine hronološki okvir istraživanja Ivane Pantelić. Metod polustrukturiranog intervjua omogućio je da se kroz lična iskustva svedokinja sagleda proces emancipacije bivših partizanki i da se otvori pitanje da li je jugoslovenska država prošla kroz stvarnu, ili tek delimičnu modernizaciju na tom polju društvenog napretka.

Nukleus partijske podrške uključivanju žena u političke i društvene tokove nastao je kroz neformalno preuzimanje vodstva budućih partizanki u omladinskoj sekciji predratnog Ženskog pokreta. Sekcija je bila vrlo aktivna na Beogradskom univerzitetu, ali ni ona ni Ženska stranka nisu ostavile vidljiv trag u političkom životu zemlje. Borba za pravo glasa žene okončala se tek pobedom pristalica revolucije. Smatra se da je preko 100.000 žena učestvovalo u ratu na partizanskoj strani od čega je četvrtina nestala u sukobima ili umrla, a više od 40.000 partizanki bilo je ranjeno. U novoj vojsci oko 2.000 žena imalo je čin oficira. Tokom rata, iako u simboličnom broju, nalazile su se na radu u najvišim ustanovama partizanskog pokreta. Sa 11 poslanica AVNOJ-a i 2 žene u njegovom predsedništvu postepeno se otvarala mogućnost za izgradnju političke karijere u mirnodopskom periodu.

Autorka ističe da je žena bilo relativno malo i u članstvu partije, a pogotovo u rukovodstvu. Usmena svedočenja 14 učesnica NOR-a pokazala su da emancipacija nije spadala u pokretače njihovog svrstavanja već su to bili revolucionarni i rodoljubivi motivi i težnje. Slika partizanke u ratu potcjenjena je zbog navike sistema vrednosti da je status borca bio značajniji od pripadnika saniteta ili položaja ilegalca na okupiranim teritorijama. Zato se o ženskoj strani rata malo govorilo i još manje pisalo.

U slobodnoj državi žene – borci bile su deo povlašćenog stanovništva. Manje od desetine ukupnog broja žena sa ratnim iskustvom ostalo je da služi u vojsci i to pretežno na administrativnim dužnostima. Beneficije koje su imale odnosile su se na stanovanje, zapošljavanje, sledovanja hrane i oгрева. Njihov materijalni i društveni status radikalno se izmenio u poređenju sa predratnim periodom. Malo njih došlo je u situaciju da se mogu smatrati nekom vrstom predvodnica u osvajanju rodne slobode. Suočavale su se sa tihim i uspešnim otporom bivših saboraca koji nisu bili spremni da odustanu od nasleđenih patrijarhalnih vrednosti uprkos revolucionarnoj agendi. Na republičkim nivoima vlasti nalazile su se više u formi navodno poželjnih izuzetaka nego kao prirodne sledbenice partije. Antifašistički front žena Jugoslavije tretiran je kao pomoćno sredstvo Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta pa iz perspektive partijskih radnika nije bila jasno vidljiva njegova emancipatorska uloga.

Istraživanja Ivane Pantelić pokazala su da je mobilisanje žena za obnovu zemlje, njihovo

prosvjećivanje i opismenjavanje uz podizanje obdaništa bilo stožer duhovnog i političkog oslobađanja. U svim tim aktivnostima AFŽ imao je ključnu ulogu pokretača i promotera, pa se može reći da je emancipacija žena bila njegov za politiku sporedni ali društveno važan cilj. Bivše ratnice bile su protiv pretvaranja AFŽ u humanitarnu instituciju bez političkog sadržaja, zahtevajući da se u njegovom radu stalno oseća pritisak jezika i delovanja borbinih kadrova revolucije. Svedočenja saučesnica u vlasti pokazuju da su bile sklone da poboljšanje svog društvenog položaja pripišu pre vojnom i političkom pripadništvu strukturama novih vlasti, nego poziciji AFŽ u institucionalnoj šemi državnih institucija. Autorka ih smatra promoterkama emancipacije i prenosi njihovo zapažanje da je AFŽ emancipovao jugoslovensko selo i pomagao građankama, a ravnopravnost i emancipaciju videle su kroz razumljivu, ali objektivno usku vizuru pobeđe revolucije. Ograničenja tumačenja svojih sećanja bila su vidljiva u njihovim izlaganjima pošto je generalni konsenzus intervjuisanih bilo da nije postojala diskriminacija, iako su sve partizanke svedočile o primerima neravnopravnog tretiranja žena u društvu. Zapošljavanje na istim položajima kao muškarcima, ali uz manje plate i ometanje pristupa partijskih radnica nastavku obrazovanja bili su sektori u kojima je postojala nedefinisana, ali sveprisutna, politika rodne neravnopravnosti godinama posle osvajanja vlasti.

Na skupštinskom nivou države 22 poslanice bile su samo dekor u muškom svetu, jer je bilo 537 poslanika u prvom posleratnom sazivu. Broj žena u vladama postepeno se povećavao, ali nikada nije bio veći od sedam ministarki. U srpskom Politbiru od devet članova bile su dve žene, da bi se kasnije njihov broj povećao na tri u trenucima kada je to političko telo imalo dvanaest članova. Ostaje činjenica da je u centrima moći bilo teže opstati kao žena nego kao političar, o čemu svedoči podatak da je od 63 člana državnog centralnog komiteta bilo samo 3 žene. Još manje su bile zastupljene u aparatu državne uprave i privrede. One koje su ostajale uticajne obavljale su poverljive poslove i vodile ministarstva koja su objektivno imala malu političku težinu. Samo je Milka Minić uspeła da zauzme mesto direktora u sektoru nafte i privrede.

U poređenju sa drugim republikama Srbija je imala znatno manji broj zaposlenih žena, ali

je zato na Beogradskom univerzitetu studirao najveći procenat studentkinja u Evropi. Privrženost muških političara tradicionalnim patrijarhalnim vrednostima videla se iz njihovih preporuka da AFŽ mora da se razvija samo u okviru Narodnog fronta dok okretanje ka feminizmu nije dolazilo u obzir. U mehanizovanom sistemu političke subordinacije AFŽ je bio poslednja karika u lancu veze koja je počinjala sa KPJ, nastavljala se sa Narodnim frontom i završavala u njenim redovima. Ivana Pantelić je konstatovala niz problema sa kojima se AFŽ suočavao. Nisu uspele da reše pitanje prosvjećivanja žena na selu, a bilo je krajeva na severu i jugu Srbije koji su se nalazili izvan okvira organizacije zbog neintegrisanosti stanovništva u državni sistem. AFŽ Jugoslavije delovao je i na internacionalnom nivou preko Međunarodne demokratske federacije žena. Federacija je nastala 1945, a među osnivačima nalazila se i jugoslovenska delegacija. Jačanje položaja žena u svetu, jednakost na društvenom i pravnom nivou sa muškarcima, uništenje fašizma i zaštita zdravlja dece bili su ciljevi te institucije. U intervjuima, savremenice nisu imale osećaj da je Međunarodna federacija bila važan faktor ocenjujući je kao vrstu ustanove za agitaciju i propagandu pod snažnim uticajem levičarske ideologije. Konflikt sa IB-om doveo je do isključivanja Jugoslavijske iz redova članica pa se može reći da je međunarodni uticaj AFŽ bio skroman i kratkotrajan.

Politički sukob Moskve i Beograda imao je neočekivanu posledicu jačanja emancipacije bivših partizanki, posebno onih koje su postajale žrtve represivnog aparata. Logori za žene kašnjenе po liniji IB, nalazili su se na ostrvu Svetom Grguru u Dalmaciji, Ramskom ritu u Vojvodini, Stolcu u Hercegovini, Lonjskom polju u Hrvatskoj i zatvoru u Zabeli kraj Požarevca. Moćne dame srpske i jugoslovenske politike nisu stale na stranu Sovjeta, a broj stvarnih privrženika staljinističkog modela nije prelazio ni 2% svih članova partije. Uprkos tome, zatvaranje i presude, često bez ikakvih dokaza, bili su svakodnevica velikog broja ljudi. Verovalo se da će se psihičkim slamanjem pojedinaca oni vratiti „izvornom duhu“ KPJ i to je bio jedan od razloga što su iskustva fizičke i psihičke torture, uz teret ćutanja i sramote, dugo godina obeležavale duhovnim ožiljcima zatvorenice Brozovih logora. Po povratku na slobodu gubile su politička i građanska prava, a nisu mogle obavljati poslove na kojima su bile do hapše-

nja. Komunikaciju sa okolinom društva bilo je teško uspostaviti ne samo zbog potrebe ćutanja već i zbog namera pojedinaca na vlasti da se i dalje mešaju u njihove živote, uključujući i sugestije za razvod od muževa koji su takođe završili u ustanovama za „političku korekciju“.

U međuvremenu, članice AFŽ sticale su na predniju političku svest jer im je postalo jasno da je među političarima postojao ćutljivi konsenzus oko upotrebe AFŽ u tehničko-partijske svrhe uz sistemsko zanemarivanje političkog značaja. Članovi viših foruma AFŽ otuđili su se protokom vremena od mase koju su trebali da oblikuju, a koncentracija monopola moći u rukama nekoliko žena u politici i obavljanje mnoštva funkcija nije moglo da se negativno ne odrazi na prosvetiteljske zadatke politički svesnih promoterki puta u komunizam. Opadanje udela žene u partiji poklopilo se sa gubitkom značaja AFŽ, a politički i partijski angažman ostao je dominantna mera lične emancipacije sagovornica Ivane Pantelić u njihovim sećanjima. Uloga muževa u njihovom životu i oskudici slobodnog vremena ostaje nepoznanica, jer se većina bivših partizanki nije ni osvrnula na kvalitet življenja u porodici ili na potrebu porodične podrške njihovom putu i radu. Stvaranje Saveza ženskih društava bilo je kraj delovanja AFŽ.

Naredno poglavlje obuhvata kratke biografije predvodnica partizanki i sagovornica koje su pristale da podele sećanja sa autorkom. Političko iskustvo žene su sticale na raznim mestima koja su bila od značaja za politiku partije. Tradicija iz međuratnog perioda usmerena na žensko pravo glasa oblikovala je posleratnu političku emancipaciju, ali se AFŽ nikada nije mogao uzdići iznad tehničkih i društvenih ograničenja oligarhijske moći. Ostaje utisak da je ravnopravnost polova bila parola za privlačenje masa, iako su karijere i sudbine bivših partizanki govorile više u prilog sveprisutnog promovisanja partijsko-političke podobnosti nego emancipacije žena kao podređene društvene grupe.

Ljubomir Petrović

Bojan B. Dimitrijević, VOJSKA NEDIĆEVE SRBIJE, Oružane snage Srpske vlade 1941–1945, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2011, str. 490

Nadovezujući se na seriju ranije objavljenih naslova na temu istorije Srbije u Drugom svet-

skom ratu, dr Bojan B. Dimitrijević je sačinio rukopis koji se bavi istorijom oružanih snaga formiranih od strane Vlade generala Nedića u periodu 1941–1944. godine. Reč je o istoriji oružanih formacija i prilogu poznavanja činjenica iz Drugog svetskog rata u Srbiji.

To je studija o vojnim formacijama koje su obrazovane u vremenu ustanka 1941. godine, za njegovo suzbijanje i za održavanje reda posle okončanja ustanka i velikog talasa nemačkih represalija. To su Srpska državna straža, Srpski dobrovoljački korpus, kao i raznolike četničke jedinice. Kako je reč o kolaboracionističkim formacijama, a koje nisu karakteristika samo jugoslovenskog prostora već i drugih evropskih država i naroda, ova knjiga ima veoma značajnu ulogu u razumevanju fenomena kolaboracije i oružanog organizovanja pod okupacijom i posle strahovitih nemačkih represalija tokom ustanka u Srbiji 1941. godine.

Upravo je ustanak u Srbiji 1941. bio presudan činilac u organizovanju kolaboracionističkih snaga pod rukovodstvom Vlade generala Nedića i autorizacijom nemačkih okupacijskih vojnih vlasti. Ovo organizovanje imaće najdiničnije obrise u vremenu slamanja ustanka početkom 1942. godine. Sa druge strane, zenit i najviši dometi u organizacija vojske Nedićeve Srbije vezani su za prvu polovinu 1944, upravo u vreme kada je postalo jasno da Treći rajh gubi bitku i kada se zaoštavaju suprotnosti u Srbiji pred očekivanim krahom okupacije. O ovom vojnopoličkom pitanju ubedljivo i dinamično svedoči i ova knjiga.

Hronološki, autor vodi čitaoca kroz burna iskušenja ustanka tokom jeseni 1941. u kome nastaje i razvija se vojska Nedićeve vlade, preko ugušenja ustanka 1942, borbe sa ravnogorskim snagama 1943–44, a završava istoriografsku temu povlačenjem tih snaga van Srbije oktobra 1944. i njihovom kasnijom sudbinom u Bosni, odnosno u Sloveniji do kraja rata, maja 1945.

Autor daje preciznu sliku o nastanku, organizaciji, naoružanju i dislokaciji ovih formacija kao i o njihovim međusobnim razlikama, od ideoloških do upotrebnih. Rekonstruisane su organizacija i struktura tih snaga, a detaljno je analizirano njihovo naoružanje i oprema. Posebnu pažnju autor posvećuje ulozi ovih snaga u borbi protiv pokreta otpora, a naročito Ravnogorskog pokreta 1943–1944. godine. Obuhvaćen je i odnos nemačkih okupatorskih vojnih i policijskih vlasti prema ovim formacija-